

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

ПАВЛЕНКО МАРИНА АНАТОЛІЇВНА

УДК 378:373.011.3.017.4-051

**ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ МАЙБУТНІХ
ВЧИТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ**

13.00.07 – теорія та методика виховання

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Ткачов Сергій Іванович,
Харківська державна академія
фізичної культури,
проректор з науково-педагогічної роботи.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Зеленов Євгеній Анатолійович,
Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля,
м. Сєверодонецьк,
професор кафедри педагогіки;

кандидат педагогічних наук, доцент
Кращенко Юрій Петрович,
Полтавський національний
педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, м. Полтава,
доцент кафедри педагогічної майстерності
та менеджменту імені І. А. Зязюна.

Захист відбудеться «26» квітня 2016 року о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.051.19 у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна за адресою: майдан Свободи, 6, ауд. № 2-43. м. Харків, 61022.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022.

Автореферат розісланий «25» березня 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Кабацька

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку української державності, подальшої демократизації й гуманізації українського суспільства актуалізуються питання формування справжнього громадянина, здатного критично аналізувати суспільно-політичні процеси, обирати адекватні форми і способи дії в різних ситуаціях, відповідального за результати своєї діяльності, спроможного формулювати самостійні судження та брати на себе ініціативу, а також готового відстоювати власні переконання та здійснювати активні громадянські вчинки. Особлива роль у формуванні таких громадян належить вищим педагогічним навчальним закладам, які мають забезпечити не тільки підготовку висококваліфікованих учителів, але й виховання студентів як особистостей із сформованими соціально значущими якостями, які добре усвідомлюють своє місце і роль як громадян України та прагнуть прикладати активні зусилля на благо свого народу, в тому числі у своїй професійній діяльності. При цьому у процесі професійного становлення майбутнього вчителя провідне місце має займати формування громадянської позиції як важливого показника його соціальної зрілості та готовності здійснювати професійну діяльність в сучасних умовах розвитку України.

Слід також відзначити, що провідне місце серед професійних обов'язків шкільного педагога займає формування патріотизму та громадянськості в учнівської молоді. А успішність реалізації цього завдання значною мірою залежить саме від прояву вчителя у своїй професійній діяльності громадянської позиції, що підтверджує необхідність її цілеспрямованого формування у студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

Пріоритетність окресленої проблеми відображено в законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національній доктрині розвитку освіти в Україні, у «Концепції громадянської освіти в Україні», «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» та інших нормативних документах у галузі освіти. У світлі цього громадянське виховання і, зокрема, формування громадянської позиції майбутніх учителів визначено важливим стратегічним напрямком сучасної державної політики.

Однак, за результатами проведеного пілотажного дослідження, у якому брали участь 293 студентів педагогічних вишів, з'ясовано, що, незважаючи на приділення значної уваги питанням громадянського виховання у вищій школі, майже третина майбутніх учителів не змогла чітко визначити суть громадянської позиції педагога та схарактеризувати її роль і значення у реалізації професійної діяльності в школі, а практично половина опитаних відчували труднощі у визначенні структури та змістового наповнення цієї позиції. На основі вищевикладеного сформульовано висновок про необхідність цілеспрямованого формування громадянської позиції майбутніх учителів під час отримання ними педагогічної освіти.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що певні аспекти вищевказаної проблеми знайшли своє відображення у науковій літературі за такими напрямками:

- історико-педагогічні аспекти громадянського виховання молоді в суспільстві (Т. Завгородня, П. Ігнатенко, Л. Крицька, І. Кучинська, О. Рацул, С. Ткачов та інші);
- зміст, методи й форми громадянського виховання та формування громадянської позиції особистості (О. Докуніна, П. Кендзьор, Н. Косарева, М. Михайліченко, Л. Омельченко, О. Пометун, В. Поплужний та інші);
- особливості громадянського виховання студентської молоді (Т. Дем'янюк, М. Євтух, В. Іванчук, Г. Шевченко та інші);
- шляхи формування в учнів та студентах системи громадянських цінностей (Н. Калініченко, Л. Корінна, Б. Ступарик, О. Сухомлинська та інші) та громадянської компетентності (Т. Бакка, І. Бойко, С. Бондар, В. Вербицька, О. Кучер, С. Позняк та інші);
- аналіз та висвітлення зарубіжного досвіду громадянського виховання (М. Красовицький, М. Рагозін та інші);
- філософські (Р. Архангельський, Г. Гуров, І. Кон, Г. Філонов та інші) та педагогічні (Є. Зеленов, Ю. Кращенко, Т. Пантюк, В. Поплужний, М. Рагозін, В. Рябов, О. Сухомлинська та інші) аспекти формування громадянської позиції особистості;
- специфіка професійної діяльності вчителя (С. Батраков, А. Бойко, В. Гриньова, С. Золотухіна та інші) та вимоги до його професійної підготовки у вищих педагогічних навчальних закладах (В. Гриньова, І. Прокопенко, О. Савченко, В. Сластьонін, Н. Ткачова, А. Троцько та інші).

Відтак, науковці зробили вагомий внесок у дослідження різних питань громадянського становлення майбутніх учителів у вищій педагогічних навчальних закладах. Водночас, як свідчить аналіз наукової літератури, проблема формування громадянської позиції у студентів педагогічних вишів ще не була предметом окремого дослідження.

Актуальність окресленої проблеми підсилюється наявністю таких *суперечностей*: між об'єктивною потребою школи у вчителів із сформованою системою громадянських цінностей й недостатньою спрямованістю змісту навчальних дисциплін на інтеріоризацію студентами провідних громадянських цінностей у процесі їх професійної підготовки; між важливістю прояву майбутніми вчителями громадянської позиції у власній педагогічній діяльності та недостатнім забезпеченням викладачами педагогічних вишів можливості набуття ними досвіду прояву громадянської позиції у процесі здійснення суспільно-корисної діяльності.

Отже, актуальність визначеної проблеми та її недостатня теоретична та практична розробленість і обумовили вибір теми дослідження **«Формування громадянської позиції майбутніх вчителів у процесі професійної підготовки»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане згідно з темою науково-дослідної роботи кафедри

загальної педагогіки та педагогіки вищої школи освіти Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Підвищення ефективності навчально-виховного процесу в середніх загальноосвітніх і вищих навчальних закладах» (РК №1-200199U004104).

Тему дисертації затверджено вченою радою професорів Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 8 від 21.12.2012 р.) й узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології України (протокол № 2 від 26.02.2013 р.).

Мета дослідження – виявити вплив теоретично обґрунтованих та експериментально перевірених педагогічних умов на формування громадянської позиції майбутніх вчителів у процесі професійної підготовки.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження**:

1. На основі аналізу наукової літератури з досліджуваної проблеми визначити суть понять «позиція», «громадянськість», «громадянська позиція».

2. Схарактеризувати структуру та зміст громадянської позиції майбутнього вчителя.

3. Уточнити критерії й показники для визначення рівнів сформованості громадянської позиції студентів педагогічних спеціальностей.

4. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови формування громадянської позиції майбутніх вчителів у процесі професійної підготовки.

Об'єкт дослідження – процес професійної підготовки майбутніх учителів.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування громадянської позиції майбутніх вчителів у процесі професійної підготовки.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні про те, що ефективність формування громадянської позиції майбутніх вчителів у процесі професійної підготовки суттєво підвищиться, якщо забезпечити:

1) інтеріоризацію студентами провідних громадянських цінностей через відповідне збагачення змісту навчальних дисциплін;

2) набуття студентами досвіду прояву громадянської позиції в різних видах суспільно корисної діяльності.

Для розв'язання поставлених завдань було застосовано комплекс таких **методів дослідження**:

- *теоретичні*: вивчення, аналіз, порівняння, узагальнення наукової літератури з метою з'ясування стану розробленості дослідженої проблеми, визначення теоретичних засад і ключових понять дослідження;

- *емпіричні*: бесіди, анкетування, опитування студентів, педагогічне спостереження, педагогічний експеримент з метою виявлення ефективності визначених умов формування громадянської позиції майбутніх вчителів;

- *статистичні*: методи математичної статистики для якісного аналізу одержаних даних.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

- *уперше* визначено, теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови формування громадянської позиції майбутніх учителів у процесі їх професійної підготовки (інтеріоризація студентами

провідних громадянських цінностей через відповідне збагачення змісту навчальних дисциплін, а також набуття студентами досвіду прояву громадянської позиції у різних видах суспільно корисної діяльності);

- *уточнено* наукові уявлення про сутність громадянської позиції як науково-педагогічної категорії, що визначає систему ціннісних орієнтацій особистості, висвітлює її ставлення до суспільних процесів і дозволяє активно діяти на благо держави, визначено зміст і структуру громадянської позиції вчителя, що включає такі чотири блоки: мотиваційно-аксіологічний (відповідні мотиви й цінності); гносеологічний (громадянські знання, громадянський світогляд, ідеали, переконання, установки); операційний (громадянські навички й уміння); особистісний (громадянські якості);

- подальшого розвитку набули ідеї, методи й форми (бесіди, семінари, конференції, волонтерські акції, участь у роботі громадських організацій, тренінги, а також сучасні інтерактивні технології тощо) формування громадянської позиції майбутніх вчителів у процесі їх професійної підготовки.

Практична значущість одержаних результатів полягає в тому, що теоретично обґрунтовані педагогічні умови формування громадянської позиції майбутніх вчителів у процесі їх професійної підготовки підтвердили свою ефективність під час експериментальної перевірки й можуть бути реалізовані в освітньому процесі інших вищих педагогічних навчальних закладів.

Основні результати дослідження *впроваджено* в педагогічний процес Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка про впровадження № 01/10-542 від 15.06.2015 р.), Харківської державної академії фізичної культури (довідка про впровадження № 01/376 від 12.06.2015 р.) та Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (довідка про впровадження № 332/1 від 11.06.2015 р.).

Розробленими науково-методичними матеріалами з питань формування громадянської позиції майбутніх вчителів у процесі професійної підготовки *можуть послуговуватися* викладачі й куратори академічних груп для вдосконалення цього процесу у вищих педагогічних навчальних закладах, а також для укладання підручників, навчально-методичних посібників, при написанні студентами курсових, магістерських і дипломних робіт.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки, результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (2012-2015 рр.), під час виступів на науково-практичних конференціях різного рівня: «Актуальні питання створення нових лікарських засобів» (Харків, 2013), «Психолого-педагогічне забезпечення професійної підготовки фахівців технічного, економічного та гуманітарного профілю» (Херсон, 2014), «Наукова конференція викладачів, докторів та аспірантів кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи» (Харків, 2014), «Реалізація компетентнісного підходу в освітньому процесі середньої та вищої школи – 2015» (Харків, 2015).

Публікації. За темою дослідження опубліковано 11 наукових праць (всі одноосібні), із них – 5 статей у провідних фахових виданнях України, 1 – в

іншому виданні, 1 стаття – у зарубіжному періодичному виданні, 4 – у матеріалах конференцій.

Структура й обсяг дисертаційної роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації 207 сторінки, із них основного тексту 160 сторінок, список використаних джерел налічує 302 найменування. Дисертація містить 17 таблиць, 3 рисунка і 6 додатків на 11 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано вибір теми та її актуальність, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, гіпотезу, методи наукового дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи, наведено відомості про апробацію й упровадження отриманих результатів.

У першому розділі **«Теоретичні питання формування громадянської позиції майбутніх вчителів у процесі професійної підготовки»** на основі аналізу наукової літератури з досліджуваної проблеми визначено суть понять «позиція», «громадянськість», «громадянська позиція», схарактеризовано структуру та зміст громадянської позиції майбутнього вчителя, теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування громадянської позиції майбутніх вчителів у процесі професійної підготовки.

Зазначимо, що задля отримання об'єктивної характеристики сутності категорії «громадянська позиція» здійснено термінологічний аналіз її основних елементів, а саме термінів «позиція» і «громадянськість».

Так, за висновками науковців (М. Громкова, В. Мясіщев, В. Фрідріх та інші) позиція як особистісний феномен характеризує й вирізняє особливості й відмінності в ціннісних ставленнях, інтересах, мотивах, установках, переконаннях людини, що визначають вектор її активності в процесі розбудови свого життя та організації взаємовідносини з оточуючими людьми. Позиція також зумовлює характер особистісного внеску людини у суспільство через її діяльність.

У свою чергу, у процесі дослідження визначено, що в науковій літературі поняття «громадянськість» трактується вченими неоднозначно: як усвідомлення прав і обов'язків людини щодо держави, суспільства, почуття відповідальності за їхнє становище (С. Гончаренко); як зовнішня і внутрішня сторони структури особистості, які не просто взаємопов'язані, а є продовженням одна одної, оскільки внутрішня суть громадянськості особистості спонукає до прояву громадянських якостей у зовнішній формі: вчинках, діяльності, взаємовідносинах, а зовнішня форма прояву посилює внутрішню сутність громадянськості, актуалізує прояв громадянської позиції чи закріплює її (Ю. Завалевський); як комплекс суб'єктивних якостей особистості, що знаходять прояв у стосунках та діяльності людини під час виконання нею основних соціально-рольових функцій – свідомої законослухняності, патріотичної відданості в служінні Батьківщині та захисті інтересів Вітчизни, у по-справжньому вільній та чесній прихильності до

орієнтацій на загальноприйняті норми та моральні цінності, включаючи сферу праці, сімейно-побутові, міжнаціональні й міжособистісні відносини (Г. Філонов).

На підставі врахування різних трактувань вищевказаних термінів учені пропонують своє розуміння «громадянська позиція», зокрема як: органічне поєднання особистісних і громадянських цінностей, що закладають основу для усвідомлення особистістю себе як громадянина й активного учасника суспільного життя (І. Молодцова); як суспільна цінність, що освоюється суб'єктом у процесі діяльності і, стаючи надбанням індивідуальної свідомості, починає функціонувати як ціннісне ставлення особистості до певних фактів, явищ дійсності, виступаючи в цій своїй якості як механізм регулювання індивідуальної поведінки й діяльності (Є. Сухова); як інтегративна якість людини, що включає в себе знання, поняття, переконання, моральні характеристики (Г. Гревцева).

На підставі вищенаведеного було визначено, що в контексті дослідження поняття «громадянська позиція розглядається як *інтегративна категорія, яка характеризує особистість як громадянина певної держави, що поєднує в собі складну систему моральних, правових, політичних, соціальних якостей.*

Очевидно, що громадянська позиція вчителя є інтегративною складовою його професійної (педагогічної) позиції. Звідси для уточнення змісту та структури громадянської позиції студента педагогічного вишу враховувались погляди фахівців щодо визначення сутності та змістового наповнення складників педагогічної позиції вчителя. Як встановлено в дослідженні, науковці (Н. Кузьміна, Д. Лотон, А. Маркова, М. Прохорова та інші) під педагогічною позицією розуміють систему інтелектуальних і емоційно-оціночних ставлень учителя до дитини, педагогічної діяльності й педагогічної реальності в цілому, що проявляється в наявності в нього відповідних педагогічних установок, мотивів та прагнень до інновацій. З цього випливає, що формування педагогічної позиції майбутнього вчителя передбачає розвиток його установок, потреб, мотивів, інтересів, індивідуальних цінностей, а також забезпечення становлення в нього системи знань, вмінь і навичок, які йому необхідні для професійної діяльності.

На основі аналізу наукових праць з окресленої проблеми різних авторів (І. Молодцова, Н. Попович, О. Шамич) було зроблено висновок про доцільність визначення в структурі громадянської позиції майбутніх учителів таких основних блоків: мотиваційно-аксіологічного (відповідні мотиви й цінності), гносеологічного (громадянські знання, громадянський світогляд, ідеали, переконання, установки), операційного (громадянські навички й уміння) й особистісного (громадянські якості).

Так, виокремлення мотиваційно-аксіологічного блоку пов'язано насамперед з необхідністю розуміння майбутнім вчителем ролі громадянської позиції для вдосконалення його професійної діяльності, сприйняттям громадянської позиції як життєвої необхідності кожного громадянина, із цілями і мотивами власної навчальної діяльності, із громадянськими ідеалами і цінностями, які він бере за основу у його професійному становленні та у

визначенні власних пріоритетів. Цей блок характеризується також формуванням оцінно-ціннісних ставлень і забезпечення самовизначення особистості.

Виокремлення у структурі громадянської позиції гносеологічного блоку зумовлюється важливою місією вчителя щодо трансляції громадянських знань підростаючому поколінню. Цей блок включає визначені громадянські знання, якими повинен оволодіти майбутній вчитель: знання громадянської термінології, суспільних норм і принципів, загальні знання про суспільство, природу та структуру політичної влади, знання устрою держави, форм і способів участі громадян у суспільних процесах і рішенні питань громадянського характеру, знання конституційних прав та обов'язків громадян, знання методики та сучасних інноваційних технологій громадянського виховання школярів тощо.

Чільне місце в громадянській позиції вчителя займає також операційний блок. Підтверджуючи його значущість, відзначимо, що особистість, яка володіє системою знань, переконань, цінностей, керується ними в процесі вибудовування власної поведінки та професійної діяльності. Отже, надзвичайно важливо сформуванню у майбутніх учителів систему громадянсько-педагогічних вмінь, у тому числі таких: вміння виявляти громадянську позицію, вміння пов'язувати набуті громадянські знання із системою знань суспільно-політичних і психолого-педагогічних дисциплін для вироблення власної громадянської позиції, застосування набутих знань в аналізі актуальних проблем сучасності, вміння активно впливати на суспільні процеси, вміння здійснювати громадянське виховання школярів, вміння доносити до учнів набуті знання та сприяти формуванню їх громадянської свідомості, вміння аргументовано доводити правильність чи помилковість громадянських вчинків школярів.

Доцільність виділення у структурі громадянської позиції особистісного блоку пояснюється тим, що громадянську позицію вчителя висвітлено в дослідженні крізь призму його особистісного розвитку й саморозвитку, вдосконалення відповідних особистісних якостей, а саме таких: гуманність, патріотизм, ініціативність та активність, громадянськість, громадянський обов'язок, чесність, готовність працювати на благо Батьківщини, захищати її, відстоювати її честь, гідність, сформована потреба дотримання правових норм, дисциплінованість, висока культура міжнаціонального спілкування, працьовитість, відповідальність, об'єктивність, толерантність, поваги до історії, культури, традицій тощо.

Важливо відзначити, що на основі аналізу наукової літератури щодо формування громадянської позиції особистості, а також на підставі врахування особливостей професійної підготовки майбутніх вчителів і результатів пілотажного дослідження було визначено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування громадянської позиції майбутніх вчителів у процесі професійної підготовки.

Так, під час визначення першої з цих умов урахувалось, що чільне місце громадянських цінностей у процесі формування громадянської позиції

зумовлюється їх роллю у забезпеченні соціальної спрямованості професійної діяльності майбутнього вчителя та його важливою місією щодо виховання учнів як особистостей, чиї якості та переконання відповідали б вимогам громадянського суспільства. Саме інтеріоризація громадянських цінностей забезпечує трансформацію суспільно-значущої системи понять, норм, мотивів, установок і критеріїв в особистісно-значущу ціннісну систему студента, що є надзвичайно важливим фактором у професійному становленні майбутніх вчителів.

Отже, вивчення студентами у процесі професійної підготовки різних навчальних дисциплін має сприяти тому, щоб майбутні вчителі засвоювали необхідні знання про державний і суспільний устрій, власні права та обов'язки, щоб у них формувався живий інтерес до політичних подій у суспільстві, до права, історії, до правил і норм взаємодії громадян у соціумі, розвивалось позитивне ставлення до закону як фактору побудови демократичного суспільства, формувався культурний і суспільно-політичний кругозір, що сприяє усвідомленню молодими людьми суспільних, культурних та правових норм, формуванню моделі їх власної поведінки. Тому зміст вказаних навчальних дисциплін має стати основою для засвоєння майбутніми педагогами основних громадянських цінностей, а як наслідок – для формування в них громадянської позиції.

Зазначимо, що провідна роль у формуванні громадянської позиції належить психолого-педагогічним навчальним дисциплінам, у процесі яких відбувається інтеріоризація майбутніми вчителями саме громадянсько-професійних цінностей, що сприяє формуванню в них умінь і навичок, знань методики громадянського виховання і, зокрема, становленню громадянської позиції, яку особистість буде проявляти у своїй професійній діяльності

Водночас за результатами пілотажного експерименту встановлено, що в реальній практиці тільки в третини респондентів рівень засвоєння громадянських цінностей відповідає сучасним вимогам. Крім того, встановлено, що більшість викладачів в освітньому процесі повною мірою не використовує можливості свого навчального предмету для забезпечення засвоєння громадянських цінностей. А тому в дослідженнях стверджується, що ефективно формування громадянської позиції майбутніх учителів у процесі професійної підготовки забезпечується за умови забезпечення *інтеріоризації майбутніми вчителями провідних громадянських цінностей через відповідне збагачення змісту навчальних дисциплін.*

Обґрунтовуючи другу педагогічну умову, слід зауважити, що, за висновками науковців (Ю. Завалевський, П. Кендзор та інші), важливе місце у формуванні громадянської позиції вчителів займає суспільно корисна діяльність. Уточнимо, що в дисертації суспільно корисна діяльність розуміється як педагогічно організована діяльність в межах виховного процесу, яку здійснюють майбутні вчителі, і, тим самим, роблять свій добровільний корисний внесок у розвиток суспільства й навколишнього середовища.

Як встановлено, саме в межах суспільно корисної діяльності проявляється єдність громадянської свідомості та громадянської поведінки майбутніх

вчителів, формується їхнє вміння робити громадянський вибір, потреба в забезпеченні позитивних змін навколишньої реальності. Крім того, в цій діяльності забезпечується реалізація інтересів студентів у різних царинах суспільного життя, формується вміння робити громадянський вибір, реалізується можливість перенесення теоретичних знань на практичні дії, розвиваються комунікативні навички, розширюється світогляд. Треба також підкреслити, що ця діяльність спрямована на подальше засвоєння демократичних і громадянських цінностей, реалізацію студентами власних прав і свобод, розвиток їхніх громадянських почуттів, що сприятиме прояву громадянської позиції студентами, а отже, набуттю ними певного досвіду в цій сфері.

Отже, можна підсумувати, що суспільно-корисна діяльність є формою громадянської діяльності, яка спрямована на суспільно значущий результат, а тому є дієвим способом набуття студентами досвіду прояву громадянської позиції. Однак за даними пілотажного експерименту встановлено, що в практичній роботі зі студентами можливості суспільно корисної діяльності для формування в них громадянської позиції належним чином не реалізуються. Зокрема, встановлено, що тільки чверть опитаних студентів брали активну участь у суспільно корисній діяльності.

У зв'язку з цим другою педагогічною мовою формування громадянської позиції майбутніх учителів у процесі професійної підготовки визначено *набуття ними досвіду прояву громадянської позиції в різних видах суспільно корисної діяльності*.

Схему реалізації вищевказаних умов представлено на рисунку на с. 10.

У другому розділі **«Експериментальна перевірка умов формування громадянської позиції майбутніх вчителів у процесі професійної підготовки»** схарактеризовано питання організації та проведення педагогічного експерименту, проаналізовано реалізацію педагогічних умов формування в майбутніх вчителів громадянської позиції в процесі професійної підготовки, проаналізовано результати експериментальної роботи.

Із метою перевірки висунутої в дослідженні гіпотези було організовано педагогічний експеримент, до якого були залучені студенти Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди та Харківської державної академії фізичної культури. Для участі в експерименті було створено експериментальну (145 студентів) та контрольну (148 студентів) групи. В експерименті брали участь також 25 учителів у ролі експертів.

Для визначення ефективності теоретично обґрунтованих педагогічних умов було визначено такі критерії сформованості громадянської позиції майбутніх вчителів: мотиваційно-ціннісний (характер мотивів, пов'язаних із формуванням громадянської позиції; характер ставлення до громадянських цінностей); когнітивно-дієвий (рівень засвоєння науково-теоретичних і практичних знань, необхідних для формування у громадянської позиції, рівень сформованості необхідних для її прояву вмінь); особистісно-поведінковий (характер прояву визначених громадянсько-професійних якостей, адекватність самооцінки рівня сформованості громадянської позиції).

Рис. Схема реалізації педагогічних умов формування громадянської позиції майбутніх вчителів

Експеримент проводився в три етапи: констатувальний, формувальний і контрольний. На констатувальному етапі експерименту визначався вихідний рівень сформованості громадянської позиції у студентів експериментальної й контрольної груп. Як з'ясовано за отриманими на ньому даними, цей рівень був у студентів досить низький, до того ж на початковому етапі експерименту він був приблизно однаковим у студентів обох груп.

На формувальному етапі експериментальної роботи в експериментальній групі відбувалась реалізація теоретично обґрунтованих педагогічних умов формування у студентів громадянської позиції в процесі професійної підготовки. Так, у ході реалізації першої з визначених умов викладачами використовувались можливості процесу навчання студентів предметів соціально-гуманітарного і психолого-педагогічного циклів (філософія, українська мова за професійним спрямуванням, правознавство, політологія, історія України, культурологія, вікова психологія, педагогіка, основи педагогічної майстерності та інші).

Очевидно, що ефективність інтеріоризації громадянських цінностей майбутніми вчителями значною мірою залежить від розуміння ними значення цих цінностей для їх майбутньої професійної діяльності й готовності прикладати власні активні зусилля для цього. З цією метою на заняттях із вищезазначених дисциплін викладачі акцентували увагу студентів на значущості провідних громадянських цінностей для громадянської і професійної діяльності майбутніх вчителів, а також намагалися створити сприятливий емоційно-психологічний клімат для того, щоб дати можливість студентам вільно висловлювати свої судження й оцінки різних історичних і суспільно-політичних подій, вчинків відомих історичних постатей і героїв художньої літератури, формулювати власне бачення образу громадянина та місця цього образу у загальній картині вчительської професії. Розвиток мотивації, пов'язаної з інтеріоризацією громадянських цінностей також відбувався шляхом активізації пізнавальної діяльності майбутніх вчителів, спрямованої на забезпечення усвідомлення, осмислення і структурування в пам'яті запропонованого навчального матеріалу, його збереження. Реалізація цього завдання здійснювалась шляхом проблемного викладання навчальних дисциплін, розкриття ролі громадянських цінностей в майбутній професійній діяльності студентів, стимулюванні студентів до виокремлення для себе сенсу в кожному фрагменті навчально-виховної діяльності. Особливо велика увага викладачів приділялася застосуванню активним та інтерактивним методів і форм організації навчально-виховного процесу, адже саме такі методи і форми є найефективнішими засобами впливу на мотиваційну сферу студентів щодо засвоєння громадянських цінностей та, власне, і на сам процес їх засвоєння. Наприклад, в експериментальній роботі застосовувались такі з них: «Дерево рішень», «Акваріум», метод проектів тощо.

Важливими факторами в процесі інтеріоризації громадянських цінностей студентами були також такі форми й методи виховної роботи, як бесіди, семінари, науково-практичні конференції, підготовка доповідей та рефератів, ділові й рольові ігри, тренінги, розв'язування проблемних ситуацій, дискусії,

диспути, «круглі столи» тощо. Так, наприклад, у процесі реалізації першої педагогічної умови майбутні вчителі були залучені до участі у бесідах на такі теми: «Чи замислювалися ви над тим, яким має бути справжній громадянин України?» «Бути громадянином – це право чи обов'язок кожного із нас?», «Як ви вважаєте, яким чином ви вже вплинули або можете вплинути на процес становлення громадянського суспільства в Україні?» та інші. Такі бесіди дозволили студентам більш свідомо та цілеспрямовано ставитися до процесу інтеріоризації ними громадянських цінностей.

Крім того, використання активних та інтерактивних методів навчання і виховання сприяло виявленню студентами активності й ініціативності, активізації більш глибокого дослідження ними проблем громадянського характеру, спонукало їх до здійснення критичного аналізу суперечливих питань. Також в експериментальній роботі використовувались такі технології: технологія формування критичного мислення, технології «Діалог Сократа», «Навчальна співпраця в групах», «Навчальна пара» та інші. Використання цих технологій дало змогу студентам перевірити логічність та об'єктивність власних позицій та розширити сферу використання громадянських цінностей.

Майбутні вчителі залучалися також до участі в різних дискусіях («Україна має блискуче майбутнє європейської держави», «Я хотів би жити за кордоном», «Українці назавжди залишаться буфером між Європою та Росією», «Українець – звучить гордо», «Україна стрімко розвивається як демократична країна», «Пасивний патріот – теж патріот») та «круглих столів» («В Україні всі мають спілкуватись українською мовою», «Українці мають надію на вирішення економічних проблем», «Громадські організації в Україні мають підвищити свою роль», «Хабарі і «я від тітки Галі» – невже це є простими рішеннями складних проблем в Україні?» тощо).

Значна увага приділялася організації самостійної роботи студентів щодо інтеріоризації громадянських цінностей. У світлі цього майбутнім вчителям пропонувалося підготувати різні доповіді («Значення громадянських цінностей для оволодіння професією вчителя», «Громадянські цінності як основа моєї громадянської позиції» тощо), а також повідомлення, реферати, в яких вони розкривали сутність тих громадянських цінностей, які вважали для себе найголовнішими.

Використання традиційних та інноваційних форм і методів під час засвоєння навчального матеріалу з указаних дисциплін дозволило активізувати процес інтеріоризації громадянських цінностей майбутніми вчителями в процесі їх професійної підготовки, сформуванню у них уявлення про ієрархію цих цінностей. А це, у свою чергу, сприяло усвідомленню студентами своєї національної приналежності, усвідомленню себе як громадян і патріотів своєї держави, розумінню свого місця й ролі в ній, значущості і відповідальності за долю країни, осмисленню власної відповідальності як майбутніх вчителів за долю кожного вихованця.

Отже, збагачення змісту цих навчальних дисциплін не тільки давало змогу транслювати студентам відповідні політичні й соціально-психологічні знання, інформацію про основні громадянські, демократичні, національні цінності, але і

сприяло їх переведенню на рівень індивідуальних знань, переконань, ціннісних орієнтацій та інших особистісних характеристик, які входять до структури громадянської позиції майбутніх вчителів.

Відповідно до другої визначеної педагогічної умови, під час проведення експериментальної роботи забезпечувалось *набуття майбутніми вчителями досвіду прояву громадянської позиції в різних видах суспільно корисної та дозвільної діяльності.*

Вищевказана педагогічна умова реалізовувалась шляхом впровадження різних методів і форм виховної діяльності: залучення студентів до роботи різних світових та українських громадських молодіжних організацій («Європейська молодь України», Українська асоціація розвитку студентського самоврядування «Європейський молодіжний парламент – Україна», козацькі організації, Національна організація скаутів України, Національний студентський союз тощо), органів студентського самоврядування у виші, у підготовці та проведенні виборів різного рівня, до участі в молодіжних програмах і проектах, волонтерських акціях, до виконання різних громадянських доручень тощо. У процесі формування громадянської позиції майбутніх учителів широко використовувався також виховний потенціал заходів університетського, міського чи загальнодержавного масштабу, в тому числі свят (День незалежності України, «День Соборності України», «День державного прапора України», «День захисника України» тощо), виставок («Українська геральдика й державна символіка», «Вишиванка як символ української культури», «Сучасні герої України» тощо), студентських конференцій («Україна – європейська держава», «Роль студентства в суспільному житті держави»), конкурсів («Козацькі розваги», конкурси фотографій, малюнків, плакатів на патріотичну тематику), благодійні аукціони тощо.

Досвід прояву майбутніми вчителями громадянської позиції вони отримували також під час роботи над такими проектами, як: «Санітари міста», «Екологічний аукціон», «День довілля», «Знайди домівку молодшим братам», «Допоможемо зимувати птахам», «Нам потрібен зоопарк», «Напиши листа бійцям АТО», «День добрих вчинків», «Створи свято ветерану», «Дякуємо за життя». Залучення майбутніх учителів до таких проектів було спрямоване на прояв ними сформованої системи моральних і громадянських цінностей, розвинених моральних і громадянських почуттів, сталої системи мотивів в активній громадській діяльності для вирішення реальних суспільно-громадянських проблем. Значне місце у виховній роботі відводилося також питанням прилучення їх до здійснення практичної педагогічної діяльності. Зокрема, студенти у вільний від занять час допомагали організовували в школі вечори, змагання, виставки, концерти на патріотичну тематику. Важливо також відзначити, що майбутні учителі залучали учнів до участі в суспільно корисній діяльності: проведення благодійних ярмарок, надання допомоги інвалідам та самотнім старикам, проведення екологічних десантів тощо. Саме в такій суспільно корисній діяльності у студентів актуалізувалася система громадянських знань, умінь і навичок, що дозволило їм спрямовувати свою

діяльність на принесення реальної користі суспільству і на основі такої діяльності отримувати досвід прояву власної громадянської позиції.

На контрольному етапі експерименту був проведений аналіз отриманих результатів. Узагальнені дані щодо динаміки в стані сформованості громадянської позиції у майбутніх вчителів наведено в таблиці.

Таблиця

Результати експериментальної роботи (приріст у %)

Критерії, показники (рівні, характер виявлення) сформованості громадянської позиції майбутніх вчителів	Групи	
	Е (145 осіб)	К (148 осіб)
1	2	3
<p>Мотиваційно-ціннісний критерій:</p> <p>1) <i>характер мотивів, пов'язаних із формуванням громадянської позиції майбутніх вчителів:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - загальні соціальні (прагнення бути корисним суспільству та державі) - утилітарні (задоволення власних потреб, амбіцій, прагнення в отриманні користі для себе) - не проявляються <p>2) <i>ставлення до громадянських цінностей:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - позитивне - нейтральне - негативне 	<p>+20,4</p> <p>+21,1</p> <p>-41,5</p> <p>+18,0</p> <p>+22,7</p> <p>-40,7</p>	<p>+2,4</p> <p>+3,1</p> <p>-5,5</p> <p>+2,1</p> <p>+2,8</p> <p>-4,9</p>
<p>Когнітивно-дієвий критерій:</p> <p>1) <i>рівень засвоєння науково-теоретичних і практичних знань, що характеризують рівень сформованості громадянської позиції:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - високий (знання характеризуються повнотою, глибиною, системністю, гнучкістю, усвідомленістю та творчим характером засвоєння) - середній (знання розрізнені, не мають ознак повноти, глибини, системності, гнучкості, мають реконструктивний характер засвоєння) - низький (знання практично відсутні або поверхові що мають репродуктивний характер засвоєння) <p>2) <i>рівень сформованості необхідних для формування громадянської позиції вмінь:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - високий (вміє критично аналізувати суспільно-значущі події, вчинки, установлювати й усвідомлювати причини зв'язку між ними, здатний демонструвати власну громадянську позицію, вміє організувати й мобілізувати 	<p>+15,4</p> <p>+21,1</p> <p>-36,5</p> <p>+13,9</p>	<p>+1,9</p> <p>+3,2</p> <p>-5,1</p> <p>+1,6</p>

1	2	3
вихованців до суспільно-корисної діяльності) - середній (відчуває певні труднощі у процесі виховної діяльності, не завжди установлює й усвідомлює причини зв'язку між подіями, вчинками, не завжди відкрито демонструє власну громадянську позицію)	+19,3	+2,7
- низький (допускає помилки у процесі формування знань, умінь і не виправляє їх, практично не здатний демонструвати громадянську позицію й організувати суспільно-корисну діяльність вихованців з метою набуття ними досвіду прояву громадянської позиції)	-33,2	-4,3
Особистісно-поведінковий <i>1) характер прояву визначених громадянсько-професійних якостей (толерантність, громадянськість, професійна зрілість, гідність, об'єктивність, чесність, шанобливість, відповідальність, тактовність тощо):</i>		
- стійкий	+14,3	+1,8
- ситуативний	+ 18,3	-2,6
- майже не виявляється	-32,6	-4,4
<i>2) самооцінка рівня сформованості громадянської позиції:</i>		
- адекватна	+31,2	+5,6
- неадекватна (завищена або занижена)	-31,2	-5,6

Наведені в таблиці узагальнені дані експериментальної роботи є підставою для висновку, що за всіма визначеними критеріями й показниками у студентів експериментальної групи відбулись більш суттєві позитивні зміни в рівні сформованості громадянської позиції, ніж у студентів контрольної групи. Це свідчить про правильність сформульованої гіпотези дослідження.

Вірогідність результатів експериментальної роботи доведена засобами математичної статистики за допомогою використання критерію Пірсона.

Результати проведеного дослідження підтвердили основні теоретичні положення дисертації та є підставою для низки висновків:

1. На основі врахування різних тлумачень науковцями суті понять «позиція», «громадянськість», громадська позиція в дослідженні останнє з цих понять визначено як інтегративна категорія, що визначає систему ціннісних орієнтацій особистості, висвітлює її ставлення до суспільних процесів і дозволяє активно діяти на благо держави.

2. Уточнено структуру громадянської позиції майбутніх вчителів, яка включає такі основні блоки: мотиваційно-аксіологічний (ціннісний та мотиваційний компоненти), гносеологічний (когнітивний та переконавчий компоненти), операційний (діяльнісний та рефлексивний компоненти) та особистісний (громадянські якості).

3. Для визначення ефективності теоретично обґрунтованих педагогічних умов формування громадянської позиції майбутніх вчителів у процесі професійної підготовки було уточнено критерії й показники сформованості цієї позиції: мотиваційно-ціннісний (характер мотивів, пов'язаних із формуванням громадянської позиції майбутніх вчителів; характер ставлення до громадянських цінностей), когнітивно-дієвий (рівень засвоєння науково-теоретичних і практичних знань, що характеризують рівень сформованості громадянської позиції; рівень сформованості необхідних для формування громадянської позиції вмій), особистісно-поведінковий (характер прояву визначених громадянсько-професійних якостей; адекватність самооцінки рівня сформованості громадянської позиції).

4. Теоретично обґрунтовано, що формування громадянської позиції майбутніх вчителів в процесі професійної підготовки є ефективним за таких умов: інтеріоризація студентами провідних громадянських цінностей через відповідне збагачення змісту навчальних дисциплін; забезпечення набуття студентами досвіду прояву громадянської позиції в різних видах суспільно корисної діяльності.

Експериментальною реалізацією визначених педагогічних умов формування громадянської позиції майбутніх вчителів у процесі професійної підготовки їх ефективність. Так, кількість студентів із високим рівнем сформованості громадянської позиції зросла в експериментальній групі на 23,1 %, а у контрольній групі – тільки на 6,7 %. У свою чергу, кількість студентів з низьким рівнем зменшилась в експериментальній групі на 36,6 %, а у контрольній групі – на 7,6 %.

Виконане дослідження не претендує на вичерпне розкриття всіх аспектів означеної проблеми. Існує необхідність у проведенні аналізу зарубіжного досвіду формування громадської позиції майбутніх учителів та можливостей його адаптації до умов вітчизняного вищого педагогічного закладу, а також у розробленні нових ефективних технологій та засобів виховання громадянської позиції студентської молоді.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

I. Наукові праці, у яких опубліковано основні результати дослідження:

1. Павленко М. А. Форми та методи формування громадянської позиції сучасної студентської молоді / М. А. Павленко // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології : зб. наук. пр. – Херсон : Херсонський національний технічний університет, 2013. – Вип. 1 (9). – С. 355-359.

2. Павленко М. А. «Громадянська позиція» як науково-педагогічна категорія / М. А. Павленко // Проблеми сучасної педагогічної освіти : зб. статей. – Ялта : РВВ КГУ, 2013. – Вип. 39. – Ч. 4. – С. 95-101.

3. Павленко М. А. Роль викладача вищої школи у формуванні громадянської позиції майбутніх вчителів / М.А. Павленко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. – Запоріжжя : Класичний приватний ун-т, 2014. – Вип. 36 (89). – С. 576-583

4. Павленко М. А. Структура та зміст громадянської позиції майбутніх вчителів / М. А. Павленко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. – Запоріжжя : Класичний приватний ун-т, 2015. – Вип. 36 (89). – С. 576-583

5. Павленко М. А. шляхи реалізації педагогічних умов формування громадянської позиції майбутніх вчителів у процесі професійної підготовки т / М. А. Павленко // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології : зб. наук. пр. – Херсон : Херсонський національний технічний університет, 2015. – Вип. 1(12). – С. 84-87.

6. Павленко М. А. Генезис ідей формування громадянської позиції особистості : історико-педагогічний аспект / М. А. Павленко // Теорія і методика виховання. – 2015. – Вип. 1 (4). – С. 20-22.

7. Павленко М. А. Педагогічні умови формування громадянської позиції майбутнього вчителя в процесі професійної підготовки / М. А. Павленко // *Stredoevropsky vestnik pro vedu a vyzkum*. – 2015. – № 6 (19). – С. 38-45.

II. Опубліковані праці апробаційного характеру:

8. Павленко М. А. Місія сучасного вчителя / М. А. Павленко // Актуальні питання створення нових лікарських засобів : матер. Всеукр. науково-практ. конф. молодих вчених та студентів (Харків, 25-26 квітня 2013 р.) – Харків : НФАУ, 2013. – С. 295-296.

9. Павленко М. А. Шляхи формування громадянської позиції майбутніх вчителів / М. А. Павленко // Психолого-педагогічне забезпечення професійної підготовки фахівців технічного, економічного та гуманітарного профілю : зб. тез за матер. Всеукр. науково-пед. конф. (Херсон, 18 березня 2014 р.). – Херсон : ФОП Грінь Д.С., 2014. – С. 87-90.

10. Павленко М. А. Сучасне розуміння громадянської позиції особистості / М. А. Павленко // Матеріали наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи (Харків, 13 травня 2014 р.). – Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. – С. 21.

11. Павленко М. А. Основні структурні компоненти громадянської позиції особистості / М. А. Павленко // Реалізація компетентнісного підходу в освітньому процесі середньої та вищої школи : матер. науково-практ. конф. Харьк. нац. пед. ун-ту імені Г.С. Сковороди (Харків, 14 квітня 2015 р.) – Харків : Харьк. нац. пед. ун-т імені Г.С. Сковороди, 2015. – С. 32

АНОТАЦІЇ

Павленко М. А. Формування громадянської позиції майбутніх вчителів у процесі професійної підготовки – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.07 – теорія та методика виховання. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, МОН України, Харків, 2016.

Дисертація є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми формування громадянської позиції майбутніх вчителів у процесі професійної підготовки.

На основі аналізу наукової літератури визначено сутність понять «позиція», «громадянськість», «громадянська позиція». Схарактеризовано структуру та зміст громадянської позиції майбутнього вчителя. Уточнено критерії й показники для визначення рівнів сформованості громадянської позиції студентів педагогічних спеціальностей. Теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови формування громадянської позиції майбутніх вчителів у процесі професійної підготовки.

Ключові слова: громадянська позиція, майбутній учитель, професійна підготовка, громадські цінності, суспільно корисна діяльність.

Павленко М. А. Формирование гражданской позиции будущих учителей в процессе профессиональной подготовки. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, МОН Украины, Харьков, 2016.

Диссертация является теоретико-экспериментальным исследованием проблемы формирования гражданской позиции будущих учителей в процессе профессиональной подготовки.

В современной научной литературе позиция рассматривается как личностный феномен, который характеризует и определяет особенности и отличия в ценностных отношениях, интересах, мотивах, установках, убеждениях человека, которые определяют вектор ее активизации в процессе построения своей жизни и организации взаимоотношений с окружающими людьми.

В свою очередь, под гражданственностью ученые понимают: осознание прав и обязанностей человека относительно государства и общества, чувства ответственности за их состояние (С. Гончаренко); внешнюю и внутреннюю стороны структуры личности, которые не просто взаимосвязаны, а каждая из них является продолжением второй, поскольку внутренняя сущность гражданственности личности стимулирует проявление гражданских качеств во внешней сфере – поступках, деятельности, взаимоотношениях, а внешняя форма усиливает внутреннюю сущность гражданственности, активизируя проявления гражданской позиции или укрепляя ее (Ю. Завалевский).

На основе анализа различных трактовок вышеприведенных категорий, в диссертации представлены различные подходы к определению понятия «гражданская позиция». Так, И. Молодцова рассматривает это понятие как органическое соединение личностных и гражданских ценностей, формирующих основу для осознания личностью себя как гражданина и активного участника

общественной жизни. В свою очередь, Г. Гревцева интерпретирует данную категорию как интегративное качество человека, которое включает знания, понятия, убеждения, моральные характеристики.

В контексте проблемы под «гражданской позицией» понимается интегративная категория, характеризующая личность как гражданина определенной страны, который сочетает в себе сложную систему моральных, правовых, социальных качеств.

В процессе проведения исследования в структуре гражданской позиции будущих учителей были выделены четырех основных блока: мотивационно-аксиологический (мотивы и ценности), гносеологический (гражданские знания, гражданское мировоззрение, идеалы, установки, убеждения), операционный (гражданские умения и навыки), личностный (гражданские качества).

Сформулированные теоретические положения и результаты проведенного пилотажного исследования дали возможность обосновать такие педагогические условия формирования гражданской позиции будущих учителей в процессе профессиональной подготовки: интериоризация ими ведущих гражданских ценностей через соответствующее обогащение содержания учебных дисциплин; приобретение студентами опыта проявления гражданской позиции в различных видах общественно полезной деятельности.

Для определения эффективности теоретически обоснованных педагогических условий формирования гражданской позиции будущих учителей в процессе профессиональной подготовки были уточнены такие критерии и показатели сформированности этой позиции у студентов: мотивационно-ценностный (характер мотивов, связанных с формированием гражданской позиции будущих учителей; характер отношения к гражданским ценностям), когнитивно-действенный (уровень усвоения научно-теоретических и практических знаний, характеризующие уровень сформированности гражданской позиции; уровень сформированности необходимых для формирования гражданской позиции умений), личностно-поведенческий (характер проявления определенных гражданско-профессиональных качеств; адекватность самооценки уровня сформированности гражданской позиции).

Для проверки выдвинутой гипотезы был организован педагогический эксперимент, для чего были выбраны экспериментальная (145 студентов) и контрольная (148 студентов) группы будущих учителей. В экспериментальной группе внедрялись выделенные условия формирования гражданской позиции будущих учителей в процессе профессиональной подготовки.

Реализация указанных условий способствовала пониманию студентами своей национальной принадлежности, осознанию себя как граждан и патриотов своего государства, пониманию собственного места и роли в нем, значимости и ответственности за судьбу страны, осмыслению собственной ответственности как будущих учителей за судьбу каждого воспитанника. Кроме этого, данные условия способствовали усвоению студентами соответствующих политических и социально-психологических знаний информации об основных гражданских, демократических, национальных ценностях, их переводу на уровень индивидуальных знаний, убеждений, ценностных ориентаций и других

личностных характеристик, входящих в структуру гражданской позиции будущих учителей. Следует также отметить, что в общественно полезной деятельности студентов актуализировалась система гражданских знаний, умений и навыков, что позволило им направлять свою деятельность на принесение реальной пользы обществу и на основе такой деятельности получать опыт проявления собственной гражданской позиции.

В контрольной группе формирование гражданской позиции студентов осуществлялось с помощью традиционных для высшего педагогического учебного заведения форм учебно-воспитательной работы.

Экспериментальной проверкой указанных педагогических условий формирования гражданской позиции будущих учителей в процессе профессиональной подготовки доказана их эффективность. Так, прирост уровня сформированности гражданской позиции будущих учителей в экспериментальной группе составил 23,1%, а в контрольной группе – только 6,7 %; вместе с тем количество студентов с низким уровнем сформированности гражданской позиции уменьшилось в экспериментальной группе на 36,6 %, а в контрольной группе – на 7,6 %.

Ключевые слова: гражданская позиция, будущие учителя, профессиональная подготовка, гражданские ценности, общественно полезная деятельность.

Pavlenko M. The formation of future teachers' civil position in the process of professional training. – Manuscript. Thesis for a PhD degree in Pedagogical Sciences, speciality 13.00.07 – Theory and Methodology of Education – V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2016.

The thesis is a theoretical and experimental study of the problem of the formation of future teachers' civil position in the process of professional training.

Based on the analysis of scientific literary the essence of such concepts as “position”, “citizenship”, “civil position” is determined. The structure and the content of the future teachers' civil position are described. Criteria and indicators for determining the levels of civil position of students of educational specialties are specified. The pedagogical conditions of the formation of future teachers' civil position in the process of professional training are theoretically substantiated and experimentally checked.

Keywords: civil position, future teacher, professional training, civil values, socially useful activities.